Horváth Péter

Bolond madár

Nem állítom, hogy *Szakonyi Károly* írói példaképem volna – mert olyanom nincs nekem –, de az előttem (fölöttem) járó magyar írónemzedék egyik utolsó mohikánjaként erősen kedvelem és tisztelem őt. Ráadásul magánemberként és íróként is rokonomnak érzem. Éppen húsz évvel idősebb nálam, ő nyolcvannyolc, én hatvannyolc éves vagyok. Mostanában kezdtem tűnődni azon, hogy az én eddigi írói munkásságom vajon hová sorolható, milyen elődök sorát folytatom.

Fiatal szerzőként engem sokféle irodalmi hatás ért. Nem jártam egyetemre, tudós és tudatos sorvezető nélkül olvastam össze azt, ami éppen a kezembe került. Ahogy olvasói tapasztalatom szélesedett, úgy kezdett összeszottyadni írói önbecsülésem. Önjelölt üstökösként óhajtottam berobbanni az irodalmi égboltra, de nemhogy az irodalmi óriásbolygók ragyogó pályájának közelébe nem érek, erősen kapaszkodnom kell, hogy legalább a kismesterek meteorrajába számíthassam magam.

Írónak lenni persze nem versenysport.

Az ember igyekszik a ki tudja kitől örökölt vagy honnan kapott képességeit alázattal és szorgalommal szolgálva kifejteni, legjobb tudása szerint beszámolva a – miről is? Az életről és önmagáról – történetekké formálva a létezésről összevissza szerzett benyomásait és sejtelmeit. A legnagyobbaknak – ösztönösen vagy tudatosan, de – sikerül koherens világálátássá formálnia sejtelmeit és benyomásait. Műveiket ez a mármár filozófiának is mondható szemlélet hatja át és teszi összehasonlíthatatlanul egyedivé.

Ahogy Fehér György tévérendező mondta nekem egyszer:

– Dosztojevszkij minden mondata északra tart.

Ilyesmiken mélázva jutottam el mostanában – író felmenőimet keresve – Szakonyi Károlyig. Az én írói indulásom a hetvenes évek közepére esett, Szakonyi ekkor már beérkezett írónak számított, 1970-ben mutatták be legismertebb színdarabját, az Adáshibát, amely néhány éven belül a fél világot bejárta. Ugyanakkor – úgy emlékszem – mégsem számított igazán az olyan, jelentősnek értékelt írók sorába, mint Cseres Tibor, Déry Tibor, Fejes Endre, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Örkény István vagy éppen a hallgatag király, Ottlik Géza.

Persze az írók kortársi megítélése ezer sebből vérzik.

Az írói „rangot” nem csupán az olvasói visszhang alapozza meg. Sőt. A „közönségsiker” – amiben pedig bőven volt része Szakonyinak – igencsak gyanús valami. A kortársi irodalomkritika értékítélete sem megbízható, erősen befolyásolja a politika, a hatalomhoz való viszony, ízlésbeli, vagy éppen baráti elfogultság és a múló divat.

Szakonyi remek író.

Finom modorú, tartózkodó, mondhatni: tapintatos. Kiváló megfigyelő, alakjait két egyszerű mondattal képes ismerősünkké tenni. Tájleírásai, enteriőrjei láttató erejükön túl erős érzelmi atmoszférát teremtenek. Férfias próza az övé, egy olyan öntudatos férfié, aki ismeri, elismeri, tiszteli és – mindezek felett: – *szereti* a nőket.

Ezzel én is így vagyok.

„Ó, asszonyi karok, lábak, ti kulcsolódók,
Összefogók a férfit, mint abroncsok a hordót!”

Szívem szerint idecitálnám a Szakonyiét megelőző generáció kiváló költőjének, Benjámin Lászlónak *Két évtized* című, gyönyörű versvallomását – akár mi is írhattuk volna, ha költők lennénk, nem prózisták.

Szakonyi mondta egy interjúban:

„Hozzám a nők mindig odaadóak voltak, sokat kaptam tőlük, és ezt sosem tudtam eléggé viszonozni.”

Szakonyi egész életművét a *viszonzás* gesztusa hatja át. Nem csak a nőktől kapott tudást és szeretetet óhajtja írásai által visszaadni, minden dolgozatát áthatja az odaadó hála hangja. Egy vallási értelemben hitetlen ember odaadása a világ iránt, amely nagylelkűen megengedi neki (nekünk), hogy visszatükrözzük azt (őt?) homályos tükreinkben.

Akárhogyan is, azt tervezem, hogy írok egy beszélgetős könyvet Szakonyi Károlyról. Leülünk majd a konyhájában egy pohár borral, bekapcsolom a kismagnómat, és dumálunk... Beszélgetünk nőkről, férfiakról, pályatársakról, hitről, irodalomról, szakmáról... Ehhez persze el kell olvasnom tőle – ha nem is mindent, mert *rengeteget* írt – vagy ezer oldalt, hogy „képben legyek”.

*

Bolond madár című, 1988-89-es keltezésű regényének utolsó lapjait olvasva eszembe ötlik színinövendék korom egyik utolsó epizódja. A rajongva imádott mesterségtantárgyak (drámai gyakorlat, beszédtechnika és művészi beszéd, akrobatika, vívás és tánc – ilyenek) mellett úgynevezett „közismereti” tárgyakat is tanulnunk kellett; oroszt és egy

„másik" világnyelvet, általános és magyar drámatörténetet, politikai gazdaságtant és esztétikát. Ha jól emlékszem, esztétikából még államvizsga-dolgozatot is írnunk kellett. Én a Lear királyról elmélkedtem a dolgozatomban, olyasmit pedzegetve, hogy a darab negatív hőseit sem tudom *elítélni*, inkább megérteni próbálom őket, és valamiféle szánalom van bennem irántuk. Nagy Péter, a vizsgabizottság elnöke kedvetlenül és – úgy éreztem – kevés jóindulattal kérdezgetett a vizsgán, ahol meg kellett védenünk a dolgozatunkat. „Ez erkölcsi relativizmus" – dohogta. „Igen – bólintottam –, ilyesmit gondolok." „Szóval maga csupán szánja Gonerilt és Regant, a király gonosz lányait?" „Igen – ismertem be –, valamiképpen együtt érzek velük, és szánom őket, amiért boldogtalanok." „Úgy?! – húzta el a száját, pedig azt nem is mondtam neki, hogy a magam részéről szívesen elhálnék egy-két ilyen gonosz asszonyt, hogy megtudjam, milyenek a kis halál másodperceiben. – Ezek szerint maga Hitlert is szánná?"

Szíven ütött az aljasnak gondolt kérdés.

Mert hát nyilván nem szánhatom a huszadik század egyik legnagyobb bűnösét. (Bűnőzöt kellene írnom, az volna a helyes. Egyet is értenék magammal, ha azt írnám. De van bennem valami véna, ami az ítélkezés helyett a megértésre hajt.) Eszterházy Péter írta gyönyörűen, milyen nehéz: *egyszerre* látni és szeretni. Gyűlölni és látni *egyszerre* – szintén nehéz. Pedig, ha közelebb akarok kerülni a nyúlság titkaihoz...

Kopasz Márta grafikusművésznő tanított rajzolni minket a hatvanas évek második felében a Tömörkény István Ipari Szakközépiskolában. Egy nap egy élő nyulat hozott az órára, kis ketrecben, készítsünk krokikat a tapsifülesről. Mi jópofa megjegyzéseket tettünk a nyúlról, aki félelmében összevissza szarta magát a kalitkában, forgolódott, lapított, rémülten pislogott ránk a ketrecéből. Márta néni azt mondta akkor: „Alázattal közeledjenek a nyúlhoz, különben soha nem kerülhetnek a nyúlság titkainak közelébe." Persze, kiröhögtük.

De hosszú évtizedek óta kísér az akkor elhangzott mondata a „nyúlság titkairól". A nyuszit persze nem volt miért szeretni vagy elítélni. Egy hülye nyúl volt, amit le kellett rajzolnunk; ennyi. De azóta (már középiskolás koromban is írónak és rendezőnek készültem) alkotói módszeremnek (ha van nekem olyan) mindig elengedhetetlen része volt és maradt az alázat és az elfogulatlan kíváncsiság. Az alázat nem velem született, netán kedvelt tulajdonságom, inkább a belátás teszi, hogy kötelezőnek, mintegy alapföltételnek érzem ahhoz, hogy a kíváncsiságomat kielégíthessem. A kíváncsiság mozgat igazából. Nincs bennem

semmiféle elvi meggyőződés, nem hiszek a világmindenség kaotikus működését leíró egyetlen igaz képletben (hívják bár Istennek akár), viszont viszketeg módon kíváncsi vagyok mindenre s mindenkire, amit és akit nem ismerek. Sajnos nem tudom Jézus parancsát követni, nem szeretem felebarátaimat mint tenmagamat, sőt, igazság szerint tenmagamért se tudok rajongani. Figyelek inkább, próbálok elfogulatlanul, lehetőleg együttérzőn, *nagyon* figyelni.

*

Nagy Péter büntetésből négyest adott a dolgozatomra. Nem tudom, hányast adott volna Szakonyi Károly regényére, amelyet átragyog a megfigyelő (író) valamiféle szerető aggodalma minden szereplője iránt. Nyilvánvaló, hogy a regényben saját ifjúkori énjéről ír, noha a megfigyelő fókuszát tágra nyitja, sokan belefférnek a határozatlan (ahogy a hetvenes években mondták: „kallódó") nők és férfiak közé, akik benépesítik a regényvilágot. Ez a tág fókusz – már-már végtelenre nyitott szemhatár – mindent befogad, mindenre és mindenkire rácsodálkozik, szinte tobzódik a részletekben, hol egy természeti kép, hol egy „kisember" köti le írói figyelmét – ahogyan én-hősét is a történet során. A fiatalembert nem vették fel az egyetemre, különféle fizikai munkákból tartja fent magát, majd irodára kerül, noha nincsenek irodista ambíciói. Nem érdekli a „társadalmi érvényesülés", egyik napról a másikra él, kisebb-nagyobb szerelmi viszonyokba keveredik, boldogtalan nőket próbál ideig-óráig boldoggá tenni.

Az író Szakonyi láttató erővel ábrázolja a „hős" Szakonyi által tapasztalt világot. Leírásai, rövid jellemzései mind-mind telitalálatok. Finom nő-portréi sejtetnek valamit abból a döbbenetből, amit mi, férfiak érzünk, amikor ráeszmélünk, hogy nem okvetlenül mi vagyunk a nők életének egyetlen vágya és értelme. Talán ez az egyik főtémája a regénynek: hogy a nők tőlünk függetlenül is létező lények, önállóan gondolkodnak és éreznek, noha a férfiagy alig képes felfogni és megérteni érzéseiket, gondolataikat és döntéseiket.

A főhős jön-megy, bármerre jár, környezete egy kemény kontrasztokkal bíró, fekete-fehér, neorealista filmvászonhoz méltóan rajzolódik köré. Minden nüansz, minden apróság a helyén van, a regény ellenállhatatlanul behúz az ötvenes évek Magyarországának világába – és valahogy ott felejt a szocializmusnak becézett rendszer léleknyomorító csapdájában.

A történet ezerkilencszázötvenhat október huszonharmadikán végződik, kitör a forradalom, a rendszer összeomlik. Minden, ami eddig történt, érvényét veszti.

Katartikus vég?

Lehetne az is.

A kétszázoldalas regény utolsó húsz lapja van a „legjobban megírva". A szabadság mámorában megrészegült városlakók tömegei vonulnak végig az ismert helyszíneken, a Rádiótól a Parlamentig és vissza.

„Nem lehetett igazán felfogni, mi is történik velünk. Olyan volt, mint egy álom; mint amikor álmodban, egyszer csak benne vagy az eseményben, de se előzmény, se történet, mégis tudod, hol vagy, kik vesznek körül, mit érzel, mit csinálsz. Magától értetődő volt minden szó, hang, mozdulat. Önként és szabadon, szabad akaratából cselekedett mindenki. Tíz és százezrek. Kényszer és megalkuvás nélkül. Évtizedek, sőt egy évszázad csendje szakadt fel. Kinyílt egy erőszakkal leeresztve, lezárva tartott zsilip, s most zubogott, zubogott szabad útján az állóvízzé kényszerített folyam. Sodródtunk a tömegben, de nem tehetetlenül, nem akaratlanul, ez a sodródás inkább *sodrás* volt, a hömpölygő folyam sodra, egységes, eggyé tartozó sodor a mindig is remélt, örökösen vágyott cél felé. A sokaságban szinte senki nem beszélt egymással, csak a tekintetek, a szemvillanások, a mosolyok találkoztak; tömeg még soha vagy csak nagyon-nagyon régen volt ilyen egyakaratú. Nem tudhattuk, ki mellett menetelünk, férfi, nő, ifjú vagy öreg, ismerős volt mégis, egymásban bízó."

Ez a már-már romantikus hevületű leírás boldog végkifejletet ígér, ám Szakonyi a komplementer szerkesztés mestere, pár lappal később hosszan beszélni enged egy felvonulót.

„Ez történelem! Tudja, hogy történelmet lát? Mert ez az! Isteni ajándék, hogy az ember in status nascendi lássa! Hosszú-hosszú időkig fognak erről beszélni, írni, vitatkozni, hazudozni, igazat mondani... Gyalázni fogják és dicsőíteni. /.../ Ritka pillanat – hangsúlyozta a tanár úr – ennek az országnak az életében ritka pillanat az ilyen. Mert pillanat! – Megállt, szemembe nézett, hogy nyomatékot adjon a szavainak. – Ezek a mi történelmünkben csak pillanatok. Nem maradnak meg, *nem maradhatnak meg,* mert elveszik tőlünk... vagy mert magunk elrontjuk. Tudja, miről kesereg Petőfi negyvennyolc március tizenhetedikén? Ti-

zen-he-te-di-kén! Vagyis két nappal a nagy forradalmi egységhangulat után! Hogy a Nemzetőrségben finnyáskodik a magyar, a sváb, a rác, a zsidó, mert egyik ezzel, másik azzal nem akar egy seregben szolgálni. „Csuda egy vasárnapi nép vagyunk!" – kiált fel fájdalmában Petőfi. De tizenötödikén azért még gyönyörű volt minden! Ahogy ma este is! Ez itt, kérem, forradalom!"

A főhős a forradalmi kavarodásban elszakad újra megtalált szerelmétől, aki korábban a nem szeretett férje iránti köteles hűség okán nem lehetett a fiatalember párja, mostanra ez az ok megszűnt, a szerelmesek boldogok lehetnének együtt, de – mint mindent, ami eddig történt – ezt a reménybeli boldogságot is eltörli, fölülírja a történelem.

Az élet az élők akaratától függetlenül folyik.

Egzisztencialista tétel ez, Albert Camus tollára illő. Amiként a forradalmi Budapest leírása is Oran városának leírását idézi valamiképpen. Ám amíg Rieux doktor a győzelem reménye nélkül, de *mindent megtesz* a pestis ellen, Szakonyi főhőse csupán tudomásul veszi a körötte hullámzó világot. Camus regényének főszereplője hitetlen *hős*, Szakonyi fiatalembere csupán csak tanú. A *Bolond madár* talán e különbség miatt nem éri el a Pestis magasságait.

*

Béres Attila költő barátom azt mondta egyszer, hogy a remekművet az különbözteti meg a többitől, hogy nincs benne egyetlen rossz mondat sem. Szakonyi regényében sem találni ilyet. Szakonyi mindent tud, ami az írói mesterségből tudható. Az olvasó gyengéd rokonszenvet táplál Szakonyi fiatalembere iránt, de ez kevés ahhoz, hogy feledhetetlenné tegye, s ezzel remekművé avassa a regényt.

*

A kíváncsiság nyilván elengedhetetlen feltétele annak, hogy valakiből alkotó ember legyen, a kíváncsiság az a hajtóerő, amely átrepít minden nehézségen, minden napot ígéretként lobbant az emberre. Ma vajon milyen új dolgot fogok megismerni, megtudni, megtapasztalni? Elfogulatlan kíváncsiság nélkül nem érdemes új napra kelni.

De vajon ez elégséges-e ahhoz, hogy valaki komoly, nagy művet alkosson?

A megtanult alázat persze rögtön rendreutasít: miért éppen te volnál az erre választott? (Mert persze Szakonyi kapcsán naná, hogy elsősorban magamra gondolok.) A kíváncsiág viszont tromfol: mi az, hogy komoly, nagy mű?

A Háború és béke nyilván. (Még akkor is, ha soha nem tudtam *igazán* végigolvasni.) Kedvenceim vegyesfelvágottja: Albert Camus, Móricz Zsigmond, Mihail Bulgakov, William Shakespeare, Franz Kafka, Ernest Hemingway, Fjodor Dosztojevszkij, García Marquez...

Imádom még Guy de Maupassant-t, Gelléri Andor Endrét, Kassák Lajost, Jack London-t... A sor megtöltene egy egész lapot azokkal a szerzőkkel, akiknek szeretem olvasni az írásait, noha nem gondolom róluk, hogy *igazán* nagyok.

Mégiscsak valamiféle *elfogult* világszemlélet kell ahhoz, hogy egy író sokféleképpen elemezhető és magyarázható, mégis átütő, nagy művet alkosson? De hiszen Szakonyiban is megvan az az elfogultság: feltétel nélkül rajong a létezésért. Visszafogottan fogalmaz, mégis minden lapja *lobog*...

Olvasd, olvasd tovább őt, Petikém!